

**BENJAMIN Z. KEDAR, PETER HERDE,
A Bavarian Historian Reinvents Himself:
Karl Bosl and the Third Reich,**

Jerusalem 2011, Hebrew University Press Magnes, 164 s.,
ISBN 978-965-493-564-7

Osudy německé historiografie jako celku i jejích jednotlivých představitelů během nacistické diktatury zaznamenaly před určitou dobou oživení kritického zájmu. Jeho vrchol nastal ve druhé polovině 90. let (ve zřetelné souvislosti se sjezdem německých historiků ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1998) a v prvních letech nového století.¹ Mnoho významných německých historiků, kteří prožili v poválečné Spolkové republice skvostné vědecké kariéry a byli považováni za duchovní pilíře Německa, jež odvrhlo zdiskreditované nacionalistické mýty a přiklonilo se k demokracii, dostihla jejich osobní minulost. Zatímco po dlouhá léta ztělesňovali rozmach historiografie a vůbec společenských věd a jejich emancipaci od politických zadání, najednou se ukázalo, že za nacistického režimu byli mnohdy ochotni podřídit své vědecké bádání politickým úkolům a dát své odborné schopnosti do služeb diktatury.² V řadě případů se přitom nejednalo o zcela nová zjištění. Nová ale byla atmosféra ve společnosti, která projevovala ochotu vzít takto pošramocený obraz na vědomí. Čemu se dosud veřejnost zdráhala uvěřit, začalo se v nových podmínkách jevit věrohodnější. Odhalování, k němuž docházelo po pádu železné opony na její východní straně, se přirozeně rozšiřovalo i na stranu západní. Jestliže doposud (snad i s ohledem na probíhající studenou válku) se západní společnosti spíše vyhýbaly důkladnějšímu sebezpytování, po roce 1989 překážky v tomto směru odpadly.

Dva historikové, Izraelec Benjamin Z. Kedar (viceprezident izraelské Akademie věd, jehož rodové kořeny sahají na Slovensko) a Němec Peter Herde (profesor středověkých dějin z Würzburgu), přispěli v loňském roce k poznání německé historiografie za nacismu a současně i ke korekturám zavedených pohledů knihou pojednávající o Karlu Boslovi. Cílem autorů ale nebyla celistvá

1 Jako příklad můžeme uvést dnes již poměrně proslulé práce Karen Schönwalderové, Götze Alyho, Ingo Haara, Thomase Etzemüllera apod. Po diskusích, které přirozeně vyvolaly, se během několika let staly téměř klasickými díly, která ustavila nový obecně sdílený pohled na dané téma.

2 O tyto nové prvky byla „obohacena“ biografie takových osobností jako Werner Conze nebo Theodor Schieder.

biografie německého historika spjatého svým životem s Bavorskem a vědeckým dílem, mimo jiné i s českými zeměmi.³ Jejich hlavní záběr mířil na jednu epizodu Boslova života z doby konce války, zejména pak na to, jak byla interpretována po válce a jakou roli hrála pro Boslova další kariéru a jeho vnímání ze strany německé veřejnosti.

Jakkoli jde o epizodu velmi tragickou, má sama o sobě význam spíše marginální. Její „druhý život“, pozdější využití či přesněji zneužití ale nastoluje řadu důležitých otázek, jejichž podstata přesahuje jak tento konkrétní případ, tak také problematiku vypořádání se s nacistickou minulostí v Německu. Souznější totiž rovněž se zkušeností, kterou jsme my Češi na rovině celospolečenské i osobní učinili při ohlížení se na vlastní dějiny doby před rokem 1989.

Karl Bosl po studiích působil jako učitel na několika středních školách v Bavorsku. Zároveň se připravoval na vědeckou dráhu. V roce 1938 dokončil disertační práci. O šest let později byl přijat i jeho habilitační spis. Do konce války jej však ministerstvo soukromým docentem nestačilo jmenovat. Pro budování jeho poválečné pověsti se tak nakonec ukázalo jako výhodné, že svou univerzitní kariéru započal v Mnichově až v roce 1947. Řádným profesorem se stal v roce 1953 nejprve ve Würzburgu. Od roku 1960 pak až do svého emeritování působil jako profesor bavorských dějin v Mnichově. Pro české prostředí spočívá jeho význam ve skutečnosti, že byl po dlouhá léta spjat s Collegiem Carolinem a že vzhledem k tomu věnoval část svých prací také českým dějinám. Během let se Bosl postupně zařadil mezi prominentní německé historiky. Publikoval přes 50 monografií a 600 statí. Stal se členem mnoha vědeckých grémií. Vystupoval na veřejnosti. Proslulost a vliv si upevňoval i svým pedagogickým působením. Vedl neobyčejné velké množství disertací a za svého učitele jej pokládala a pokládá řada vynikajících historiků mladších generací (Ferdinand Seibt, Richard von Dülmen, Wolfgang Benz, Werner K. Blessing, Klaus-Dietmar Henke a jiní). Získal několik státních či zemských vyznamenání. V jeho rodném Chamu bylo po něm pojmenováno náměstí a od roku 2009 uděluje Svaz bavorských filologů medaili Karla Bosla.

Za Boslovou poválečnou impozantní cestou stál kromě jeho nesporných vědeckých schopností a pracovitosti také velký morální kredit, neboť jej provázela pověst přesvědčeného a odvážného bojovníka proti nacistické diktatuře.

3 Srov. například FERDINAND SEIBT: *Karl Bosl 11.11.1908–18.1.1993*, Bohemia 34/1993, s. 1–6

Benjamin Kedar a Peter Herde se ale snaží dokázat, že v tomto ohledu si Bosl respekt nezaslouží. Na mnoha úředních pramenech naopak ukazují Bosla jako člověka, který využíval možností nacistického režimu, podporoval (není zcela jasné, zda z přesvědčení nebo „jen“ z oportunismu) jeho cíle, hovořil a psal v jeho frázích a nezachovával si vůči němu žádný viditelný odstup. Hned v roce 1933 vstoupil do NSDAP a také do SA. V roce následujícím se pak stal členem Svazu národněsocialistických učitelů. Koncem 30. let žádal o podporu organizace SS Ahnenerbe v rámci projektu nazvaného Wald und Baum in der arisch-germanischen Geistes- und Kulturgeschichte.⁴ Jelikož se představil jako z hlediska režimu spolehlivý žadatel, podporu ve výši 120 říšských marek měsíčně dostal. Při průběžných zprávách o postupu své práce ujišťoval činitele Ahnenerbe, že svojí vědeckou aktivitou přispívá k německému válečnému úsilí. V lednu 1945 se Bosl účastnil podivné konference pořádané jeho někdejším učitelem Theodorem Mayerem a konané v Hitlerově rodném domě v Braunau am Inn. Jejím tématem byly dějiny osídlení a správního uspořádání území bavorských kmenů. Bosl se však neomezoval jen na vědecké fórum. Vystupoval i před laickou veřejností a například v prosinci 1944 v přednášce *Říše jako politická idea* posluchačům vysvětloval, že úkolem a politickým posláním Němců a celkově Germánů bylo vytvořit Říši jako vůdčí sílu nové Evropy.

Vlastní charakteristiky při nejrůznějších příležitostech (komunikace se stranickými orgány, výše zmíněná žádost o podporu od Ahnenerbe), hodnocení úředních míst i konkrétní činy sotva dovolují považovat Bosla za odpůrce hitlerovského režimu. V jejich světle se spíše zdá, že Bosl byl až do roku 1945 přesvědčený nacistou.⁵

Jádrem Kedarovy a Herdeho knihy je tedy otázka, jak se Boslovi podařilo zahladit tyto skutečnosti a až do konce života se bez větších pochybností prezentovat jako člověk, který s nacismem neměl nic společného, a v případě potřeby byl dokonce ochoten aktivně a s ohrožením vlastního života proti němu vystoupit. Spolu s autory můžeme sledovat pozoruhodné úsilí, které nejlépe charakterizuje sám titul knihy: Bavorský historik znovu(vy)nalézá či znovuvymýšlí sám sebe.

4 Na tuto skutečnost upozornil již před několika lety BERND-A. RUSINEK, *Wald und Baum in der arisch-germanischen Geistes- und Kulturgeschichte. Ein Forschungsprojekt des Ahnenerbe der SS 1937–1945*, in: *Der Wald – Ein deutscher Mythos? Perspektiven eines Kulturthemas*, (edd.) Albrecht Lehmann, Klaus Schriewer, Berlin-Hamburg 2000, s. 300.

5 BERND-A. RUSINEK, *Wald und Baum in der arisch-germanischen Geistes- und Kulturgeschichte*, s. 349.

Pro pochopení tohoto procesu je nezbytné vrátit se do malého bavorského města Ansbach, kde Bosl od roku 1937 až do konce války učil na gymnáziu. Zde se během války vytvořil malý okruh mladých lidí, vesměs Boslových studentů z gymnázia. Spojoval je odpor vůči nacistickému režimu a nacistické ideologii. Na jaře 1945 se po dočasném odloučení daném tím, že někteří členové tohoto společenství narukovali, přátelé znovu sešli v Ansbachu. Blížící se konec války v podobě postupujících amerických jednotek posílil odhodlání mladých mužů. Po městě rozšiřovali letáky, v nichž vyzývali spoluobčany, aby neposlouchali nařízení úřadů a nezapojovali se do příprav na obranu města. Přesvědčovali obyvatele, že žádná obrana již nemá význam a že by vedla jen ke zbytečnému krveprolití. Ansbach se podle nich měl Američanům vzdát bez boje. Vojenský velitel města plukovník Meyer ale trval na nutnosti nekompromisního boje. Dne 18. dubna 1945, v době, kdy příjezd Američanů do města byl již otázkou pouhých hodin, pokusil se neformální vůdce skupiny mladých antinacistů Robert Limpert zabránit nesmyslným rozkazům k beznadějnému boji tím, že přestříhl dráty spojující městské velitelství se světem ve víře, že fanatika Meyera izoluje a znemožní pokračovat mu v jeho díle zkázy. Při své odvážném činu byl ale spatřen, zatčen a kolem poledne 18. dubna 1945 u ansbašské radnice oběšen. Jeho vrah Meyer krátce poté opustil město a večer onoho dne Ansbach obsadili Američané. S většinou členů tohoto kroužku včetně hrdiny Roberta Limperta Bosl udržoval kontakty. Právě toto spojení, o jehož skutečné povaze ale dodnes není zcela jasno, Boslovi posloužilo k postupnému vytváření nového vlastního obrazu.

Tento „nový Karl Bosl“ poprvé veřejně vystoupil jako smuteční řečník na Limpertově pohřbu a začal se stylizovat do role jeho spolubojovníka. Při manipulaci s vlastní minulostí získal brzy velmi účinného pomocníka. Stal se jím americký důstojník maďarského původu Frank D. Horvay, který byl jakožto příslušník vojenské správy v Bavorsku vyslán do Ansbachu s cílem řídit tam proces denacifikace. Krátce po jeho příjezdu jej Bosl navštívil a žádal postavit urychleně před soud viníka Limpertovy smrti plukovníka Meyera. Mezi oběma muži rychle vzniklo silné pouto, které trvalo po celý zbytek jejich životů. Pojily je podobné zájmy i společné akademické ambice (i Horvay po návratu do civilu absolvoval univerzitní kariéru). Na Horvaye příběh Limpertovy skupiny a hlavně nešťastný osud jejího vůdce rozhodně zapůsobily. V kontextu knihy je ale důležitá především skutečnost, že v jeho očích padal silný odlesk hrdinství i na Bosla. Jak přitom vysvítá z dopisů, které posílal svým bývalým učitelům do USA, měl o něm výrazně zkreslené informace. V září 1945 například psal, že Bosl strávil rok v koncentračním táboře, poté byl zařazen ke speciální jednotce wehrmachtu tvořené trestanci a na konci války s nasazením vlastního života zachránil Ansbach před zničením v bojích. Nedochoval se sice žádný dokument, který by

prokazoval, že tyto jednoznačné lži šířil Bosl sám, jistě ale neměl zájem na tom, aby byly uvedeny na pravou míru.

Později již Horvay líčil Boslovy válečné aktivity v poněkud strážlivějším tónu, základní linie však zůstala zachována. V lednu 1946 mu vystavil polooficiální potvrzení, že navzdory nominálnímu členství v NSDAP byl „vůdčím duchem protinacistického kroužku několika učitelů a bývalých studentů ansbašského gymnázia, a proto je morálně způsobilý k tomu, aby nadále působil ve školství“.⁶ Navíc mu zprostředkoval možnost publikovat článek v časopise určeném pro americké učitele a studenty němčiny. V něm se jim Bosl mohl představit jako reprezentant nového postnacistického Německa a jako důkaz naděje, že morální a duchovní očista Německa je díky takovým lidem možná. Ústřední myšlenkou této stati je odlišení germánství jako výlučné ideologie založené na rasové nauce od němectví, které vyrůstalo ze styku starých Germánů s antikou a křesťanstvím a které se vlivu jiných národů a kultur nebrání.

Ve vztahu Horvaye a Bosla ale nešlo jen o jejich nesporné osobní sympatie. Autoři recenzované knihy ukazují, že Horvayův pohled na obecné zásady denacifikace se lišil od americké oficiální linie. Tento rozdíl přitom postihuje dilema, které odpovídá i naší české zkušenosti vyrovnávání se s minulostí komunistické diktatury. Horvay totiž nesouhlasil s tím, aby politický a duchovní život poválečného Německa byl budován především na vracejících se exulantech nebo bývalých věznicích koncentračních táborů. Prvně jmenovaní podle něho ztratili v zahraničí kontakt s německou realitou a druzí byli často fyzicky nebo psychicky zlomení lidé. Navrhoval spoléhat spíše na intelektuály, kteří léta nacismu strávili v Německu, v režimu se příliš neangažovali a nekompromitovali, jeho zvrácenost si uvědomovali a byli ochotni spolupracovat s vítězi. Dokonalým prototypem takového „muže budoucnosti“ byl právě Bosl, který se navíc mohl pochlubit odbojovou legendou.

Na druhou stranu Boslovi slabinu představoval poměrně časný vstup do NSDAP (v květnu 1933), který jej při striktním výkladu směrnic americké vojenské správy mohl o místo ve školství připravit. Z toho důvodu potřeboval Horvayovu pomoc a důsledně trval na tom, že patřil do Limpertovy odbojové skupiny.⁷

6 BENJAMIN Z. KEDAR, PETER HERDE: *A Bavarian Historian Reinvents Himself. Karl Bosl and the Third Reich*, Jerusalem 2011, s. 47

7 Tvrdil to bez ohledu na skutečnost, že žádný z jejich dalších členů se o něm v poválečných výpovědích nezmínil. Nesporné s ním ale byli v kontaktu. Někteří mu i přiznávali, že při výuce si udržoval zřetelný odstup od nacistické ideologie, ale jako aktivního odpírce jej nikdo neznal.

V prosinci 1947 však Bosl nakonec musel stanout před denacifikačním tribunálem v Ansbachu. Ten jej především právě na základě členství v NSDAP, SA a Stahlhelmu prohlásil za tzv. Mitläufer, tedy za možno říci podporovatele nacistického režimu, a odsoudil jej k pokutě 300 marek.⁸ Proti rozhodnutí podal odvolání opřené o argumenty, které používal již dříve a kterých se později držel až do konce života. Úváděl, že nacistický režim nenáviděl, aktivně proti němu bojoval, vylepoval protirežimní letáky, poslouchal britský rozhlas a šířil jeho zprávy, v dubnu 1945 svým zásahem zabránil zničení města. Do strany údajně vstoupil pod nátlakem a čistě z ekonomických, nikoliv ideologických důvodů. K odvolání připojil i šest dobrozdání vesměs od svých kolegů z gymnázia. V nich byl líčen jako ideový odpůrce nacismu a jako člověk, který odvážně čelil nacistickému falšování dějin. Je ale pozoruhodné, že o Boslově spojení s Limpertovou skupinou se buď nevyjadřují vůbec, nebo jen velmi opatrně. V neveřejném a pouze na základě písemných dokladů vedeném odvolacím řízení byl nakonec Bosl v březnu 1948 prohlášen za osobu zproštěnou obvinění, která se za nacismu neprovinila.

Legenda o Boslovi antinacistovi tak dostala úřední posvěcení a mohla být po další desetiletí nerušeně pěstována. Karl Bosl po válce do určité míry získal novou „morální“ identitu.⁹ Hned v dubnu 1945 zahájil „re invention“ své minulosti a tím vlastně i své osoby. Samozřejmě nemohlo zahrnovat jen motiv aktivního odbojáře, který vylepuje letáky a přestřihává dráty, aby fanatický nacista Meyer nemohl šířit své zhoubné rozkazy. S rozhodností, která i dnes musí udivovat, Bosl korigoval i svoji dávnější minulost. Tak například naznačoval, že za přerušáním jeho členství v NSDAP mezi léty 1935–1938 stály světonázorové důvody. Jeho vlastní dobová vyjádření ale jednoznačně ujišťují, že to byl jen důsledek organizačních zmatků daných jeho častým stěhováním. Podobně zkeslené se jeví i příčiny, pro které nebylo za války dokončeno jeho habilitační řízení. Bosl sice v této souvislosti později rád hovořil o tom, že jeho habilitaci zabránili někteří

8 Denacifikační tribunály „rozdělovaly“ lidi, jejichž chování za války posuzovaly, do pěti základních kategorií: Hlavní viníky, provinilce, menší provinilce, podporovatele (právě Mitläufer) a zproštěné obvinění. Bosl byl tedy prohlášen za osobu, která se provinila, byť v nejnižší míře.

9 Nešlo samozřejmě o novou identitu občanskou, jak si ji s neuvěřitelným úspěchem opatřil někdejší příslušník SS Hans E. Schneider pod jménem Hans Schwerte. K tomuto nejznámějšímu, avšak zdaleka nikoli jedinému případu pokusu změnou identity se zbavit odpovědnosti za válečné činy srov. HELMUT KÖNIG, WOLFGANG KUHLMANN, KLAUS SCHWABE (edd), *Vertuschte Vergangenheit. Der Fall Schwerte und die NS-Vergangenheit der deutschen Hochschulen*, München 1997.

nacisté mezi mnichovskými profesory, skutečnost se však zdá být prozaičtější. Jeho úřední jmenování v prvních měsících roku 1945 ztroskotalo pouze na nefungujícím poštovním spojení mezi Berlínem a Mnichovem. Do nového obrazu Bosla pak dobře nezapadal ani významný podíl jednoho z nejpersvědčenějších nacistů mezi německými historiky K. A. von Müllera na jeho habilitaci. Proto jej Bosl po válce zamlčoval. Součástí Boslovy obhajoby před tribunálem i při všech jiných příležitostech byla rovněž tvrzení, že se za války důsledně věnoval tématům pro nacistický režim nezajímavým a z jeho hlediska nepopulárním. Například zmíněná žádost o podporu od organizace SS Ahnenerbe a následující hlášení o jejím čerpání však naopak svědčí o velké Boslově snaze dokázat, že i on svoji prací přispívá k naplnění obecného politického zájmu. Stejně tak je zřejmé, že se Bosl ve svých raných textech nevyhýbal termínům zakotveným v nacistické ideologii (například Říše a její poslání, „rasová elita“).

Benjamin Z. Kedar a Peter Herde spatřují hlavní cíl své práce ve vyvrácení jedné dlouho žijící legendy. Podobně ji přijímá také většina recenzentů. Na základě množství archivních pramenů byl nesporně tento záměr naplněn. I poté však zůstává několik otázek, na které útlá kniha odpovědi nedává. Vůči Boslovi jako člověku kniha vyznívá velmi příkře. Jejím čtenáři, zvláště „vyzbrojenému“ českou zkušeností s nepříliš zdařilými pokusy o hodnocení role historiografie i jednotlivých historiků v době před rokem 1989, ale snadno v mysli vyvstanou paralely mezi případem Bosla a mnoha jeho českých „následovníků“. Lze je nalézt jak v celkových okolnostech, tak v konkrétní argumentaci. Bosl využíval možností tehdejšího režimu. Choval se přiměřeně konformně. Vstoupil do strany, což později vysvětloval hlavně ekonomickými důvody. Ve svých pracích prováděl různé tematické i terminologické „úlitby“, o nichž dodatečně tvrdil, že se v jeho prostředí běžně dělaly a dělat musely. Stejně argumenty zaznívaly hlavně v 90. letech minulého století také u nás.

Až potud jde tedy o postup dobře známý. Výjimečnost (byť jistě nikoli naprostá ojedinělost) Boslova případu však spočívá v tom, že on nejen zastíral a bagatelizoval své dřívější „hříchy“, ale snad i aktivně vytvářel nový obraz vlastního života. Podle dostupných, v knize shromážděných pramenů se zdá, že tento obraz se zakládal na zamlčování podstatných skutečností a naopak na zveličování a nadsazování faktů původně spíše okrajových. Takové konání přirozeně budí odpor, který se může změnit až v pobouření, pokud si uvědomíme, že za ním stojí historik, jenž by měl více než kdo jiný cítit závazek podávat skutečnost záměrně nedeformovanou a podle vlastních hmotných zájmů nezkreslovanou. Třebaže můžeme rozumět Boslovým obavám ze ztráty místa a nadějí na další kariéru, nelze se zbavit otázky, zda skutečně musel šířit jednoznačné lži o své „statečnosti“ a zda by nestačilo „jen“ nezdůrazňovat své někdejší poklesky?

Na druhé straně ale právě ona neochvějnost, s níž se prezentoval jako odvážný odbojář a zachránce města, místo aby se mlčky odsunul do pozadí, může dát vzniknout i určitým pochybnostem. Jisté je možné ji považovat za pouhý doklad Boslovy opovázlivosti až drzosti. Skutečně by si ale troufal vystupovat tak jednoznačně okamžitě po válce, v podmínkách nevelkého města bez velkoměstské anonymity v době, kdy všichni museli mít nedávné události v živé paměti? Neobával by se Bosl toho, že jej někdo jednoduše odhalí jako lháře a podvodníka? Měl k dispozici nějaké nám dnes neznámé důkazy o své odbojové činnosti, nebo jen spoléhal na to, že klíčový svědek je již mrtvý? Mohl počítat s tím, že právě jeho demonstrativní projevy úcty vůči němu mu vlastně ex post důkazy zajistí, že bude-li dostatečně hlasitě a přesvědčivě vystupovat jako jeho spolubojovník a ochránce jeho odkazu, pevně v místní veřejnosti zakoření obraz Bosla jako bojovníka proti nacismu a nikdo si neuvědomí, že jde o dodatečně vytvořenou konstrukci? Pokud tedy připustíme, že Bosl lhal, což je velmi pravděpodobné, můžeme se ptát dál. Lhal vědomě až do konce života, nebo postupně oně nové konstrukci uvěřil a prosazoval ji s vnitřním přesvědčením a upřímností?

Obhájci osobností (politiků, vědců i umělců), které byly podobně jako Bosl konfrontovány se svou „hnědou“ (či jindy „rudou“) minulostí, často poukazovali na to, že svojí pozdější činností svá provinění odčinily. Podobně by se bylo možno i v případě Bosla ptát, pokud byl ochoten upřímně pracovat na morálně-duchovní obnově Německa po válce, zda má smysl mu předhazovat, co napsal za nacismu. Zda Boslova rozhodnost, s níž hned od konce války nacismus odsuzoval, neposkytovala jeho spoluobčanům tolik potřebnou orientaci v těžké chvíli?

Boslovi je třeba přiznat, že pro nacismus nehledal žádné polehčující okolnosti, jasně pojmenovával jeho zvrhlost a neslučitelnost s hodnotami evropské civilizace. V porovnání s texty řady jiných německých intelektuálů se příliš nedojímal nad těžkým osudem Německa ve chvílích jeho zdrcující porážky a nesnímal z Němců apriorně jejich odpovědnost tím, že by jejich propadnutí nacismu označoval za důsledek jakéhosi obecného civilizačního zlomu. Naopak jednoznačně prosazoval dlouho nepopulární názor, že konec války znamenal pro Německo osvobození. Vzhledem k jeho minulosti se jistě můžeme ptát, zda to myslel upřímně? Není ale sama obhajoba této ve své době odvážné teze důležitější než pátrání po pohnutkách jejího hlasatele?

Knihu Benjamin Z. Kedara a Petera Herdeho můžeme oprávněně číst jako další z řady odhalení toho, jak nevábné pozadí se skrývá za blyštivými kariérami mnoha německých politických nebo vědeckých osobností. Bylo by ale škoda, kdyby se čtenář spokojil jen s novým objevem tohoto druhu, který navíc už sotva někoho překvapí, a kdyby její četbu uzavřel poznáním, že už došlo i na Bosla. Kniha totiž může inspirovat k mnohým otázkám, které sice již byly mnohokrát

položeny, ale přesto by neměly být opomíjeny. Kromě těch již zmíněných konkrétních pak vyvstávají i otázky obecnější. Kde je uložena historická pravda, resp. jak a kudy se k ní můžeme dostat nejlíže? V dobových historických pramenech nebo v jejich interpretaci? Je jednou provždy daná, nebo se může měnit? Jak se rodí to, co historik posléze zkoumá? K jednomu jistému poznání nás ale Kedarova a Herdeho kniha dovádí. Je to poznání nejednoznačnosti a paradoxní neuzavřenosti lidského života. Není to mnoho, ale není to snad ani málo.

Jan Doběš